

JANUSZ PIASNY

PODSTAWOWE ZMIANY W POZIOMIE I STRUKTURZE KONSUMPCJI W POLSCE LUDOWEJ

W latach 1945 - 1969 zaszły poważne zmiany w rozwoju ekonomicznym, społecznym i kulturalnym kraju. Wyrazem osiągnięć gospodarczych jest uzyskanie przez naszą gospodarkę w 1969 r. ponad czterokrotnie wyższego dochodu narodowego niż w 1938 r., ponad 13 razy większej produkcji globalnej przemysłu oraz 1,6 razy wyższej produkcji rolnej, mimo zmniejszenia się powierzchni użytków rolnych. Wskaźniki te należą do jednych z najwyższych w Europie wskaźników rozwoju ekonomicznego w stosunku do stanu przedwojennego. Dzięki tym rezultatom udało się wydobyć kraj z zacofania i ubóstwa, wybitnie pomnożono potencjał gospodarczy Polski, osiągnięto ogromny awans kulturalny i cywilizacyjny. Przez cały ten czas tworzone nowe, sprawiedliwe społeczeństwo socjalistyczne, w którego świadomości dokonano głębokich przemian, będących odzwierciedleniem przemian ustrojowych i awansu społecznego mas pracujących.

Podstawowym następstwem dokonanego skoku w rozwoju ekonomicznym kraju, a jednocześnie sprawdzianem efektywności prowadzonej polityki gospodarczej, są zmiany w poziomie życiowym ludności. Zakres pojęcia warunków życiowych ludności jest bardzo szeroki i nie sposób w jednym artykule przedstawić nawet pobieżnie najważniejszych chociażby jego elementów składowych. Z tych względów w opracowaniu ograniczymy się tylko do przedstawienia podstawowych zmian jakie zaszły w poziomie i strukturze konsumpcji. Wielkości zmian i tendencje rozwojowe w tym zakresie są bowiem jednymi z ważniejszych wskaźników efektów kształtowania się stopy życiowej ludności¹.

I. OGÓLNE TENDENCJE ZMIAN POZIOMU I STRUKTURY SPOŻYCIA W MIEŚCIE I NA WSI

Jak wiadomo wzrost bieżącego poziomu funduszu spożycia uzależniony jest z jednej strony od wielkości dochodu narodowego, a z drugiej od udziału akumulacji w dochodzie narodowym. Wysokie tempo wzrostu go-

¹ Zarys zmian warunków życiowych przedstawiają A. Rajkiewicz i Z. Żekoński w pracy zbiorowej pod redakcją K. Secomskiego, „25 lat gospodarki Polski Ludowej”.

spodarczego i szybkie zmiany w strukturze produkcji w Polsce możliwe były, jak to powszechnie wiadomo, dzięki wysokiej stopie akumulacji i inwestycji produkcyjnych. W całym okresie 25-lecia wzrost poziomu spożycia odbywał się w zasadzie głównie w wyniku wzrostu dochodu narodowego, a nie zmniejszania udziału akumulacji. Jedynym wyjątkiem w tym zakresie były lata 1958 i 1962. Ewentualne zmniejszanie się udziału spożycia w dochodzie narodowym w niektórych latach spowodowane było z reguły wolniejszym tempem wzrostu funduszu spożycia niż całego dochodu narodowego. Jeżeli przyjąć fundusz spożycia (obliczony w cenach z 1961 r.) z 1950 r. za 100, to wskaźnik wzrostu w latach 1951 - 1968 wynosił 311, w tym wskaźnik spożycia z dochodów osobistych — 295, a spożycia pozostałego — 478². W przeliczeniu zaś na jednego mieszkańca tendencje te kształtowały się nieco inaczej. Wysoki przyrost naturalny ludności w Polsce w okresie powojennym był przyczyną, że wskaźniki te są niższe od poprzednich (patrz tabela 1). Mimo to osiągnięcia w tym zakresie można w pełni uznać za ogromne. W okresie bowiem lat 1947 - 1968 spożycie indywidualne z dochodów osobistych wzrosło trzy i półkrotnie, pozostałe spożycie ponad pięć i pół, a spożycie całkowite prawie czterokrotnie średnio na jednego mieszkańca. Biorąc za podstawę 1950 r., wskaźnik spożycia z dochodów osobistych w latach 1950 - 1968 wyniósł 226, co oznacza, że spożycie to zostało więcej niż podwojone. W tym samym okresie jednak silniej rosło spożycie pozostałe, które wzrosło na jednego mieszkańca ponad trzy i półkrotnie. W rezultacie cały fundusz spożycia przypadający na 1 mieszkańca wzrósł średnio w latach 1950 - 1968 prawie dwu i półkrotnie, co należy uważać za duże osiągnięcie Polski Ludowej.

Ten prawie dwu i półkrotny wzrost spożycia na jednego mieszkańca Polski nie dotyczył jednak w równej mierze wszystkich warstw i grup społecznych ludności. Odczucie poprawy poziomu życiowego nie było równe we wszystkich rodzinach. Największe odczucie poprawy nastąpiło w rodzinach, w których wzrastała liczba osób podejmujących pracę. Szerokie zaś możliwości wzrostu zatrudnienia stwarzał proces przyspieszonej industrializacji kraju. Wysoka stopa akumulacji i inwestycji wywołały stałe zapotrzebowanie na coraz to nową siłę roboczą. Stąd też szybko wzrastająca liczba pracujących była poważną przyczyną poprawy warunków bytowych wielu rodzin w Polsce. Szczególnie odczuwalne to było w przypadku rodzin ludności rolniczej, których członkowie masowo podejmowali pracę poza rolnictwem.

W wyniku zwiększania się dochodów ludności i wzrostu ogólnego poziomu spożycia na jednego mieszkańca zaszły poważne zmiany w poziomie i strukturze konsumpcji ludności. Pod wpływem wzrostu dochodów zaobserwowano zmniejszanie się jednostkowego spożycia dóbr niższego

² Rocznik Statystyczny 1969, GUS, Warszawa 1969, s. 86.

Tabela 1

Dynamika spożycia na jednego mieszkańca w Polsce (w cenach 1961 r.)

Lata	Spożycie			Spożycie		
	razem	z dochodów osobistych	pozostałe	razem	z dochodów osobistych	pozostałe
	1950 = 100			w tys. zł (rocznie)		
1947	63	63	62	3,6	3,3	0,3
1949	93	93	92	5,9	4,9	0,4
1950	100	100	100	5,7	5,2	0,5
1951	106	105	111	6,1	5,5	0,5
1952	107	107	107	6,1	5,6	0,5
1953	108	108	104	6,2	5,7	0,5
1954	125	125	123	7,1	6,6	0,6
1955	135	134	149	7,7	7,0	0,7
1956	146	145	156	8,4	7,6	0,8
1957	159	159	167	9,1	8,3	0,8
1958	162	160	179	9,3	8,4	0,9
1959	169	167	195	9,7	8,7	1,0
1960	170	166	205	9,7	8,7	1,0
1961	178	174	224	10,2	0,1	1,1
1962	183	174	245	10,4	9,2	1,2
1963	189	183	253	10,8	9,6	1,2
1964	195	188	268	11,1	9,8	1,3
1965	205	197	290	11,7	10,3	1,4
1966	216	207	316	12,4	10,8	1,6
1967	227	215	342	13,2	11,5	1,7
1968	239	226	367	14,2	12,3	1,9

Źródło: Rocznik dochodu narodowego 1960-1965, GUS, Warszawa 1966, s. 4 i 6; dane dla lat 1966-1968 obliczono na podstawie Rocznika Statystycznego 1969, s. 86 i 92.

rzędu, a wzrost zakupów towarów zaspokajających potrzeby wyższego rzędu. Jednocześnie, mimo bardzo znacznej poprawy żywienia (o czym piszemy dalej), udział wydatków na żywność systematycznie spadał. Wzrastały natomiast nieustannie wydatki, zarówno w mieście jak na wsi, na artykuły przemysłowe zaspokajające potrzeby w zakresie odzieży, obuwia, urządzenia mieszkania, higieny osobistej, kultury itp. O wzroście spożycia niektórych tylko artykułów z tego zakresu informuje tabela 2.

W całym rozpatrywanym okresie, a w ostatnich latach w szczególności, obserwujemy przenoszenie się popytu ludności na produkty jakościowo lepsze, o wyższym stopniu przetworzenia, bardziej uszlachetnione, a zatem i droższe. Rośnie w związku z tym w ostatnich latach szybko popyt na produkty jakościowo lepsze, co jest zgodne z ustalonymi prawidłowościami Engla. Szczególnie silnie rosną wydatki ludności na trwałe dobra konsumpcyjne i niektóre usługi, których zakup umożliwia ludności zwiększenie ilości czasu wolnego od pracy lub przyjemniejsze jego spędzanie.

Nastąpiła także znaczna poprawa wyposażenia gospodarstw domowych w niektóre sprzęty trwałego użytku. Tak na przykład na przestrzeni

tylko ostatnich 13 lat zaszły duże zmiany w wyposażeniu ludności w odbiorniki radiowe i telewizyjne, pralki elektryczne, lodówki, maszyny do szycia, motocykle i skutery, a także samochody osobowe. Średnio w skali całego kraju w 1968 r. przypadało na 100 gospodarstw domowych 50 odbiorników radiowych, 37 telewizorów, 58 pralek elektrycznych, 20 lodówek, 24 maszyny do szycia, prawie 4 samochody osobowe oraz 18 motocykli i skuterów³. Szczególnie duży przyrost wyposażenia gospodarstw domowych w artykuły użytku trwałego nastąpił w ostatnim ośmioleciu — ilość telewizorów wzrosła z 6 do 37, pralek z 19 do 58, lodówek z 1,8 do 20, motocykli i skuterów z 10 do 18, a samochodów osobowych z 1,1 do 3,7 na 100 gospodarstw domowych.

Tabela 2

Spżycie niektórych artykułów konsumpcyjnych niezwywnościowych na 1 mieszkańca

Artykuły	Jedn. miary	1933 —1937	1950	1955	1960	1965	1966	1967	1968
Tkaniny bawełniane	m	9,5	14,4	16,5	17,9	19,5	19,5	19,5	20,2
Tkaniny wełniane	„	1,0	2,1	2,5	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4
Tkaniny jedwabne	„	0,5	1,9	2,8	3,2	3,1	3,2	3,3	3,4
Skóry twarde podeszwo- we	kg	0,6	0,5	0,6	0,6	0,4	0,4	0,4	·
Obuwie									
w tym: z wierzchami skórzanymi	para	·	·	2,1	2,6	3,3	3,4	3,5	3,6
	„	·	0,6	0,9	1,3	1,5	1,6	1,7	1,7
Papier	kg	5,7	11,1	12,9	16,0	20,2	21,7	22,7	23,8
w tym: gazetowy	„	0,9	2,4	1,8	1,9	1,9	2,1	2,3	2,5
Mydło	„	0,4	1,9	2,1	2,6	3,0	2,9	2,8	2,8
Proszek do prania	„	·	2,0	3,2	5,9	9,9	10,5	11,2	12,0
Wyroby tytoniowe	„	0,5	1,1	1,4	1,6	1,7	1,8	1,9	2,0

Źródło: Rocznik Statystyczny 1968, s. 526, Rocznik Statystyczny 1969, s. 515.

Znacznie większe nasycenie tymi dobrami widzimy w gospodarstwach domowych w mieście. Na przykład z wyników badań budżetów rodzinnych w 1967 r. wynika, że na 100 gospodarstw domowych 81 posiadało aparaty radiowe, 58 odbiorniki telewizyjne, 75 pralki elektryczne, 21 lodówki, 33 odkurzacze, 43 maszyny do szycia, 30 rowery a 10 motocykle i skutery. Największy jednak stan posiadania tych dóbr trwałego użytku posiadają w mieście rodziny trzy-, cztero- i pięcioosobowe (tabela 3). Tendencja wzrostu zakupów tych artykułów nadal się utrzymuje. Obok tego jednak coraz wyraźniej zaczynają wzrastać wydatki ludności na różnego rodzaju usługi, w tym na turystykę oraz na transport i łączność.

Nieco inaczej niż w mieście kształtowały się poziom i struktura konsumpcji na wsi, na co wpływało dużo więcej czynników w różnych okre-

³ Szacunki Komisji Planowania przy Radzie Ministrów i Głównego Urzędu Statystycznego podane za Rocznikiem Statystycznym 1969, s. 516.

sach czasu niż miało to miejsce w przypadku konsumpcji ludności miejskiej. Spośród szeregu czynników wywierających istotny wpływ na kształtowanie się i rozwój spożycia na wsi należy przede wszystkim wymienić: dochody i ogólne warunki bytowe ludności rolniczej, ceny i ich wzajemne relacje, wielkość podaży i stopień swobody wyboru zakupów

Tabela 3

Wyposażenie gospodarstw domowych prowadzących budżety rodzinne w niektóre przedmioty trwałego użytkowania — według wielkości gospodarstwa domowego w 1967 r. (na 100 gospodarstw domowych — w szt.)

Przedmioty trwałego użytkowania	Ogółem	Gospodarstwa domowe					
		1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6 i więcej osobowe
Odbiorniki radiowe	81,1	45,7	82,6	85,1	89,7	90,1	83,5
Odbiorniki telewizyjne	58,2	9,7	47,2	67,3	73,8	72,4	65,9
Adaptory	20,1	8,2	14,4	23,7	25,3	22,6	21,0
Pralki elektryczne	75,0	16,8	67,7	84,0	90,2	92,5	89,8
Lodówki elektryczne	21,3	2,8	17,9	27,3	28,2	22,6	14,2
Odkurzacze	33,4	9,7	29,6	37,1	44,5	39,2	26,1
Maszyny do szycia	43,9	13,6	38,0	43,2	49,2	62,0	65,9
Motocykle i skutery	10,3	3,9	7,8	11,9	13,3	11,8	10,8
Rowerzy	29,6	5,2	20,6	27,7	36,8	48,6	54,0

Źródło: Rocznik Statystyczny 1968, s. 537.

oraz, w dalszej kolejności, nie mniej ważne, ale najmniej wymierne — nawyki i tradycje konsumpcyjne, lub ich przeciwwaga — naśladownictwo czy moda. Najważniejszym jednak spośród czynników wpływających na kształtowanie się zmian w poziomie i strukturze konsumpcji były dochody ludności rolniczej. Wraz ze wzrostem dochodów następowało rozszerzanie się zakresu potrzeb ludności chłopskiej, zarówno potrzeb produkcyjnych, jak i konsumpcyjnych. Rozdział wzrastających dochodów na te dwa rodzaje potrzeb zależał jednak od szeregu różnych czynników, w głównej mierze od ogólnego poziomu osiąganych dochodów, zaopatrzenia wsi w odpowiednią masę towarową, ogólnej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju, polityki państwa względem wsi, a szczególnie od perspektyw trwałości posiadania warsztatu rolnego. Warto tutaj podkreślić, że do 1954/55 r. czynnikiem wiodącym w podziale wzrastających dochodów gospodarstw chłopskich w Polsce były potrzeby konsumpcyjne. Wynikało to głównie z niskiego poziomu dochodów oraz ogólnej polityki państwa względem wsi, nie tworzącej odpowiedniego klimatu dla wzrostu potrzeb produkcyjnych. Dopiero po 1956 r. nastąpił prawidłowy rozdział wzrastających dochodów, umożliwiając zarówno lepsze zaspokajanie potrzeb produkcyjnych jak i konsumpcyjnych.

W latach 1953/54-1967/68 nastąpił wyraźny wzrost dochodów ludności chłopskiej i zaszły poważne zmiany w poziomie i strukturze kon-

Tabela 4

Zmiany poziomu spożycia na jednego członka rodziny chłopskiej w Polsce w latach 1953/54—1967/68^a (w zł)

Wyszczególnienie	1953/54	1956/57	1959/60	1965/66	1966/67	1967/68
Spożycie ogółem	4256	5560	6791	9541	00168	10703
Artykuły spożywcze	2584	3209	3876	4996	5198	5358
w tym:						
z własnego gospodarstwa ^b	2225	2601	3024	3647	3760	3825
z kupna	359	608	852	1349	1438	1533
Ubiór	847	1103	1142	1515	1610	1722
w tym:						
odzież	466	640	685	912	978	1054
bielizna	112	145	171	254	281	314
obuwie	269	318	286	349	361	354
Utrzymanie domu	267	396	491	782	822	929
w tym:						
meble i sprzęty domowe	114	218	300	401	415	506
w tym lodówki, pralki itp.	.	.	3	47	41	47
opał i światło	153	178	191	381	407	423
Higiena i zdrowie	87	127	185	252	275	279
w tym:						
leczenie	52	82	129	163	174	169
środki do prania i hig. osobistej	32	45	56	89	101	110
Kultura i oświata	78	107	181	528	542	587
w tym:						
kształcenie telewizory, radia itp.	.	.	15	158	148	179
Różne	393	618	916	1468	1621	1828
w tym:						
alkohol	84	123	146	233	234	250
tytoń i papierosy	56	71	81	99	115	112
wiana i dary	130	169	268	585	674	793
motocykle i rowery	5	54	105	188	217	258
pozostałe ^c	118	201	316	363	381	415

^a W cenach bieżących każdego roku.

^b Według cen zbliżonych do cen wolnego skupu państwowego.

^c Podróże, opłaty pocztowe, uroczystości i zabawy itp.

Źródło: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata 1963/64, s. 41; 1967/68, s. 46.*

sumpeji indywidualnej. Dochód osobisty (dochód rolniczy+dochody spoza gospodarstwa), przypadający na jednego członka rodziny chłopskiej w badanym okresie wzrósł z 4200 zł w 1953/54 r. do 12 310 zł w 1967/68 r.⁴, co oznacza wzrost o ponad 190%. W tym samym czasie ogólny fundusz

⁴ *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1967/68, Warszawa 1969, s. 41.*

spożycia na jednego członka rodziny wzrósł z 4256 zł do 10 703 zł, tzn., że zwiększył się ponad 150% (patrz tabela 4). Ogólny fundusz spożycia to niejako „budżet gospodarstwa domowego rodziny chłopskiej”, w którym uwzględnia się wartość spożycia żywności z własnego gospodarstwa i żywności dokupionej, wartość dokupionego¹ ubioru (bielizny, odzieży i obuwia), artykułów gospodarstwa domowego, mebli, różnych artykułów służących do wyposażenia mieszkania, środków lokomocji itp. Do funduszu tego zalicza się także wydatki na higienę i zdrowie, kulturę i oświatę, alkohol, papierosy oraz różnego rodzaju używki. Zmiany w tym poziomie życiowego ludności chłopskiej, pod warunkiem wyeliminowania funduszu dostarczyć nam mogą bardzo istotnych wskaźników o zmianach wpływu zmian cen towarów i usług nabywanych przez ludność. Gdy weźmiemy pod uwagę, że ogólny fundusz spożycia na jednego członka rodziny w Polsce w badanym okresie wzrósł w cenach bieżących o 150%, tj. o 6447 zł, ale jednocześnie wystąpiły zwyczajki cen detalicznych towarów i usług nabywanych przez ludność⁵, to okaże się, że faktyczny realny wzrost był mniejszy. Uwzględniając zatem wzrost wskaźnika cen detalicznych towarów i usług nabywanych przez ludność w naszych obliczeniach można z grubsza biorąc, stwierdzić, że realny wzrost ogólnego funduszu spożycia na jednego członka rodziny w ciągu badanych lat był niższy od nominalnego i wyniósł około 120%.

Zmiany wzrostu poszczególnych elementów ogólnego funduszu spożycia były różne. Tak na przykład w całym okresie przyrost wartościowy spożycia żywności był mniejszy od tempa wzrostu ogólnego funduszu konsumpcji, w rezultacie czego ciągle spadał procentowy udział żywności w globalnym funduszu spożycia — z 60,7% w 1953/54 do 50,1% w 1967/68 r. Rósł natomiast udział wydatków na dobra i usługi pozażywnościowe, takie jak meble i sprzęty domowe, kultura i oświata, higiena i zdrowie oraz zakupy różne (tabela 5). W tej ostatniej pozycji wzrastały szczególnie wydatki: na zakup środków lokomocji, prezentów i, niestety, alkoholu. Zmiany powyższe są potwierdzeniem prawa Engla, zwłaszcza jego zasadniczej części, dotyczącej malejącego udziału wydatków na żywność w miarę wzrostu poziomu życiowego, a wzrostu wydatków na potrzeby pozażywnościowe⁶. Proces wzrostu udziału w budżecie domowym ludności chłopskiej wydatków na towary zaspokajające potrzeby coraz to wyższego rzędu w miarę zwiększania się dochodów, jest wynikiem poprawy gospodarczej sytuacji całego społeczeństwa, a ludności wiejskiej w szczególności. Ta bowiem poprawa gospodarcza decydowała o wzroście dochodów i oddziaływała na charakter trendu spożycia w skali społecznej.

⁵ Patrz Rocznik Statystyczny 1969, GUS Warszawa 1969, s. 350.

⁶ Warto zaznaczyć jednak, że prawidłowość ta działa dopiero od poziomu dochodu wyższego od minimum egzystencji. Poniżej tego poziomu nie można dopatrzeć się właściwych proporcji między wydatkami na żywność i na inne towary, ponieważ podstawowe potrzeby fizjologiczne nie są zaspokojone.

W badanym okresie czasu obserwujemy także pewne procesy substytucyjne w zakresie spożycia żywności. Proces ten wyraża się na wsi w formie denaturalizacji spożycia, tj. spadku zaspokajania części potrzeb produktami wytwarzanymi we własnych gospodarstwach, a zwiększania zakupów artykułów spożywczych gotowych do konsumpcji.

Tabela 5
Zmiany struktury wartościowej spożycia na jednego członka rodziny chłopskiej w Polsce w latach 1953/54—1967/68^a

Wyszczególnienie	1953/54	1956/57	1959/60	1965/66	1966/67	1967/68
Spożycie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły spożywcze	60,7	57,7	57,1	52,3	51,6	50,1
w tym:						
z własnego gospodarstwa ^b	52,3	46,8	44,5	38,2	37,3	35,8
z kupna	8,4	10,9	12,6	14,1	14,3	14,3
Ubiór	19,9	19,8	16,8	15,9	16,0	16,1
w tym:						
odzież	11,0	11,5	10,1	9,6	9,7	9,9
bielizna	2,6	2,6	2,5	2,7	2,8	2,9
obuwie	6,3	5,7	4,2	3,6	3,5	3,3
Utrzymanie domu	6,3	7,1	7,2	8,2	8,2	8,7
w tym:						
meble i sprzęty domowe	2,7	3,9	4,4	4,2	4,1	4,7
opał i światło	3,6	3,2	2,8	4,0	4,1	4,0
Higiena i zdrowie	2,0	2,3	2,7	2,6	2,7	2,6
Kultura i oświata	1,9	1,9	2,7	5,9	5,4	5,5
Różne	9,2	11,2	13,5	15,5	16,1	17,0

^a W cenach bieżących każdego roku.

^b Według cen zbliżonych do cen wolnego skupu państwowego.

Źródło: Obliczono na podstawie danych zawartych w tabeli 4.

Wyniki zawarte w tabeli 5 wykazują również, że wartość spożycia naturalnego artykułów żywnościowych w ogólnym funduszu spożycia w interesujących nas gospodarstwach chłopskich spadła z 52,3% w 1953/54 r. do 35,8% w 1967/68 r. Zjawisko to potwierdza proces szybkiej denaturalizacji spożycia, tj. przechodzenia w coraz większym stopniu ze spożycia naturalnego na towarowe. Tendencja denaturalizacji spożycia w skali całej Polski występuje ze szczególną siłą w ostatnich latach. Proces substytucji spożycia naturalnego przez towarowe przebiega jednak szybciej w zachodnich rejonach Polski. Olbrzymią rolę w tym procesie spełnia rozwój i udoskonalenia zaopatrzenia wsi. Handel wiejski poprzez zbliżenie różnorodnej masy towarowej do konsumentów wiejskich przyczynił się do rozwoju tendencji denaturalizacji spożycia. Jeśli bezsporna jest dziś teza o podniesieniu spożycia na wsi w całej Polsce na wyższy poziom, to w procesie tym bardzo ważną rolę odegrała rozbudowa punktów

sprzedaży sieci handlu wiejskiego, zwłaszcza sklepów branżowych i punktów sprzedaży detalicznej.

Poważny wpływ na procesy denaturalizacji spożycia miały również rozszerzające się kontakty rynkowe ludności chłopskiej, zachodzące pod wpływem ogólnych przemian ekonomicznych w Polsce. W związku z tymi procesami wzrastało szczególnie wyraźnie dokupywanie żywności. W okresie ostatnich 15 lat osiągnęło ono w Polsce kwotę ponad czterokrotnie wyższą (w 1953/54 r. — 359 zł na jednego członka rodziny, a w 1967/68 r. już 1533 zł). W konsekwencji ciągle wzrastał udział wartości dokupionych artykułów żywnościowych w ogólnym funduszu spożycia (8,4% w 1953/54 r. a 14,3% w 1967/68 r.). Proces denaturalizacji spożycia jest zjawiskiem pozytywnym, zwalnia bowiem chłopów od szeregu czynności wykonywanych często przez nich niefachowo, prymitywnie oraz nieracjonalnie w sensie społecznym. Dalszy jednak wzrost denaturalizacji spożycia żywności w gospodarstwach indywidualnych uzależniony będzie głównie od rozwoju sieci handlu detalicznego na wsi i zaopatrzenia go w odpowiednią masę towarową.

W wyniku stałego wzrostu poziomu i zmieniającej się struktury konsumpcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych zarysowuje się również wyraźna tendencja do zmniejszania się różnic między spożyciem wielu artykułów na wsi i w mieście. Potwierdzeniem tej tendencji może być porównanie wyników badań budżetów rodzinnych w mieście z wynikami rachunkowości rolnej na wsi. I tak na przykład, gdy przeciętna wartość konsumpcji na jedną osobę według budżetów rodzinnych w 1953 r. wynosiła w Polsce 8612 zł, to według rachunkowości rolnej na wsi ogólna wartość spożycia wynosiła około 6200 zł. W 1968 r. natomiast przeciętna wartość konsumpcji na jedną osobę w mieście wzrosła już do 15 090 zł, a na wsi do 10 700 zł. Jeżeli jednak uwzględni się, że artykuły zużywane na wsi, pochodzące z własnego gospodarstwa, są wyceniane według cen zużycia wewnętrznego, które są około 40% niższe od cen detalicznych, to wówczas poziom konsumpcji żywności obliczony w cenach detalicznych w 1968 r. na wsi i w mieście był równy.

Na skutek dużej dynamiki wzrostu wydatków na wsi na odzież i obuwie nastąpiło również zbliżenie do miasta. I tak wydatki na odzież stanowiły w 1958 r. na wsi 50%, na obuwiu 70% poziomu wydatków na te cele w mieście, tymczasem w 1968 r., na skutek większej w międzyczasie dynamiki wzrostu zakupów odzieży i obuwia na wsi niż w mieście, wartość zakupów odzieży na wsi wzrosła do 65%, a obuwia do 82% w stosunku do poziomu osiągniętego w mieście.

Wydatki na higienę i zdrowie oraz kulturę i oświatę cechowały się szczególnie dużą dynamiką wzrostu na wsi, gdy w 1958 r. stanowiły jeszcze zaledwie 20% poziomu osiąganego w miastach, to w 1968 r. były już niższe tylko o połowę od poziomu miejskiego⁷.

⁷ Przeliczenia oparto na materiałach zawartych w Roczniku Statystycznym 1959 i 1969 oraz danych z tabeli 4.

Na rozwój tendencji do zmniejszania się różnic między spożyciem na wsi i w mieście, szczególnie w zakresie żywności, odzieży i obuwia, decydujący wpływ miały w omawianym okresie: szybsze tempo wzrostu dochodów ludności rolniczej, oddziaływanie miejskiego stylu życia na wieś, postępująca denaturalizacja spożycia, ogólny rozwój kulturalny wsi itp. Można sądzić, że w przyszłości proces ten będzie nadal zachodził i trzeba się liczyć z dużą dynamiką zapotrzebowania wsi, w szczególności na artykuły z zakresu wyposażenia mieszkań, na środki lokomocji (samochody i motocykle), domowy sprzęt rozrywkowy (telewizory, odbiorniki radiowe i adaptery) oraz nadal na odzież i obuwie. Należy sądzić, że przyszłe tempo wzrostu wydatków na wsi na te artykuły będzie duże, znacznie większe od przeciętnego wzrostu ogólnego funduszu spożycia. Ludność rolnicza bowiem, po wyrównaniu konsumpcji w zakresie żywności i zbliżeniu zakupów odzieży i obuwia do poziomu osiąganego w miastach, będzie szczególnie silnie preferować te zakupy, którymi ciągle jeszcze wyraźnie odstaje od poziomu miejskiego. Dlatego też słusznie zakłada się w planach gospodarczych na najbliższe lata wydatne przyspieszenie wzrostu produkcji przemysłowych artykułów spożycia oraz zamierza się podjąć stanowcze kroki mające doprowadzić do dalszej poprawy struktury konsumpcji, szczególnie do zwiększenia udziału artykułów pochodzenia przemysłowego w całym spożyciu⁸.

Dalsze zmiany w strukturze spożycia zachodzić będą nie tylko pod wpływem zmian dochodów, ale także pod coraz większym wpływem wzrostu zatrudnienia, znacznie wyprzedzającego ogólny przyrost ludności oraz bardzo silnego zwiększenia grupy ludności w wieku 20 - 29 lat, tzn. w wieku, w którym rozpoczyna się samodzielne życie. Oba te czynniki, jak wykazują badania, powodować będą poważny wzrost zapotrzebowania na wysokogatunkową odzież, obuwie i inne artykuły przemysłowe, a w szczególności na mieszkania, meble oraz wszelkiego rodzaju usługi. Zaspokojenie tych potrzeb będzie wymagało w najbliższych latach przesunięcia środków inwestycyjnych do gałęzi pracujących na potrzeby rynku. Jest to tym bardziej niezbędne, że szereg tych gałęzi nie posiada już często rezerw zdolności produkcyjnych, a ich baza techniczna jest przestarzała.

II. ZMIANY W POZIOMIE I STRUKTURZE KONSUMPCJI ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH

W ślad za zmianami w ogólnej strukturze konsumpcji nastąpiły poważne przemiany ilościowe i jakościowe w spożyciu żywności, zarówno w mieście jak i na wsi. Zmiany te łatwiej jest ocenić przyrównując poziom spożycia powojennego z spożyciem w okresie przedwojennym. Na

⁸ Patrz J. Pajestka, *Problemy polityki strukturalnej konsumpcji na obecnym etapie rozwoju*, Nowe Drogi 1969, nr 10.

podstawie tego porównania można podkreślić — jak słusznie zauważa to C. Kos⁹, że w ramach spożycia żywności po wojnie wystąpiły, ogólnie biorąc, następujące tendencje: Pierwszą z nich to demokratyzacja spożycia w okresie powojennym, czego przejawem jest zmniejszenie się rozpiętości w poziomie i strukturze spożycia żywności wśród różnych grup społecznych i zawodowych ludności, w porównaniu ze znacznym zróżnicowaniem, jakie miało miejsce pod tym względem w okresie przedwojennym. Drugą tendencją przemian to różnice w tempie wzrostu spożycia żywności przed wojną i obecnie. Przed wojną spożycie artykułów żywnościowych w przeliczeniu na jedną osobę charakteryzowało się pewną stagnacją, a nawet, w okresach kryzysu, znacznym spadkiem. Przykładowo spożycie cukru wynosiło w 1929 r. — 11,9 kg, w 1933 r. — 8,6 kg, w 1937 r. — 11,2 kg i¹⁰ wreszcie w 1938 r. — 12,2 kg rocznie na osobę, a spożycie mięsa na osobę w ciągu dziesięciu lat okresu przedwojennego (1929-1939) wzrosło zaledwie o 10%. Trzecią tendencją przemian spożycia ludności jest stały wzrost w okresie powojennym artykułów wyższej jakości, bogatszych w witaminy i białko zwierzęce. Pod tym względem, już w pierwszych latach po wyzwoleniu, w spożyciu prawie wszystkich tych produktów (wyjątek stanowiły ryby, warzywa i owoce oraz niektóre produkty importowane) osiągnięto wyższy poziom spożycia niż w okresie przedwojennym. W porównaniu na przykład z okresem przedwojennym już w 1949 r. spożycie cukru na osobę było wyższe o 100%, a mięsa o ponad 40%. Osiągnięty wyższy poziom spożycia w ciągu kilku lat po wyzwoleniu kraju był w zasadzie dopiero początkiem nieustannego wzrostu poziomu spożycia żywności i poprawy jego struktury.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat (w okresie od 1950 do 1968 r.) szczególnie silnie wzrosło spożycie tłuszczów roślinnych (ponad trzykrotnie) oraz ryb (prawie trzykrotnie). Poza tym poważnie wzrosło spożycie masła, bo prawie dwukrotnie, cukru o około 80%, mięsa o około 40%, jaj ponad 50%, wzrosło również spożycie tłuszczów zwierzęcych oraz mleka i przetworów mlecznych (patrz tabela 6). Zmniejszyło się natomiast spożycie tanich produktów żywnościowych, takich jak ziemniaki i produkty zbożowe. Brak jest danych o spożyciu strączkowych, chociaż na podstawie niepełnych danych można wnioskować o spadku spożycia również w tej grupie produktów. Należy podkreślić, iż mimo szybkiego wzrostu spożycia ryb, ich udział w ogólnej strukturze spożycia artykułów żywnościowych jest w dalszym ciągu bardzo skromny. To samo dotyczy tłuszczów roślinnych, które stanowią obecnie mniej niż 1/3 część spożycia tłuszczów ogółem, podczas gdy w krajach rozwiniętych stanowią one ponad 50%.

Obok niewątpliwie wielu pozytywnych cech przemian struktury spożycia żywności w Polsce warto odnotować i zjawiska mniej korzystne,

⁹ C. Kos, *Zmiany w strukturze spożycia żywności w Polsce*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1968, nr 4.

Tabela 6

Spżycie niektórych artykułów zywnościowych na 1 mieszkańca w Polsce przedwojennej
i w latach 1950-1967

Artykuły	Jedn. miary	1933 - -1937	1950	1955	1960	1965	1966	1967	1968
Zboża w przeliczeniu na przetwory	kg	137	166	171	145	141	137	136	133
Ryż	"	.	.	.	2,2	1,8	1,9	1,9	1,8
Ziemniaki	"	260	270	229	223	215	211	207	201
Mięso i tłuszcze zwierzęce	"	19,6	42,7	43,8	49,9	56	57,9	59,4	60,4
w tym: mięso	"	16,5	36,5	37,7	42,5	49,2	51,0	52,3	52,2
Tłuszcze w wadze:									
handlowej	"	6,3	11,2	12,8	15,6	17,5	17,8	18,3	19,5
zwierzęce	"	3,1	6,2	6,1	7,4	6,8	6,9	7,1	8,2
roślinne	"	1,2	1,7	1,9	3,5	5,7	5,6	5,5	5,5
masło	"	2,0	3,3	4,8	4,7	5,0	5,3	5,7	5,8
Tłuszcze w przeliczeniu na 100% tłuszczu,									
w tym:	"	5,7	9,7	11,1	13,6	15,1	15,4	15,8	16,9
zwierzęce	"	2,8	5,5	5,4	6,6	6,1	6,2	6,4	7,4
roślinne	"	1,2	1,5	1,7	3,1	4,9	4,8	4,7	4,8
masło	"	1,7	2,7	4,6	3,9	4,1	4,4	4,7	4,7
Mleko i przetwory w przeliczeniu na mleko	l	262	293	332	352	356	373	284	386
w tym: mleko i przetwory (bez mleka									
przerobionego na masło)	"	185	206	204	227	233	246	250	253
Jaja	szt.	114	116	132	143	162	169	171	172
Ryby w wadze handlowej	kg	.	1,7	2,7	4,5	5,0	5,0	5,0	5,5
Cukier	"	9,6	21,0	24,0	27,9	32,6	34,1	35,5	37,5
Herbata	g	.	.	72,0	115,0	177,6	186,0	198,0	214
Kawa naturalna	"	.	.	26	113	265	302	346	435
Piwo	l	3,4	13,9	18,9	22,8	241,0	25,6	27,7	28,9

Źródło: Rocznik Statystyczny 1969, s. 515.

jak duże wahania w spożyciu warzyw i owoców, zbyt wolne tempo wzrostu spożycia mleka i produktów mlecznych, pojawienie się zakłóceń równowagi rynkowej na odcinku podaży i spożycia mięsa, czy znaczne jeszcze odchylenie między zalecaną przez żywieniowców, a faktyczną strukturą spożycia produktów żywnościowych¹⁰.

Zachodzące przemiany w strukturze spożycia żywności w Polsce zbliżone są swoim charakterem do zmian w krajach wysoko rozwiniętych Europy Zachodniej, z tym że nieco wyższe są u nas współczynniki dochodowej elastyczności popytu na mięso, tłuszcze, jaja, cukier, wyroby cukiernicze, warzywa i owoce, a niższe (ujemne) na produkty zbożowe i ziemniaki. Oznacza to, że u nas szybciej wzrasta spożycie produktów o droższej kalorii, a wolniej maleje spożycie produktów tańszych. Prowadzi to nieraz do nadmiernego spożycia żywności w przeliczeniu na kalorie. Tak na przykład jeśli weźmiemy pod uwagę osiągnięty w 1965 r. w Polsce średni poziom i przeciętną strukturę spożycia substancji odżywczych to możemy stwierdzić, że występują w stosunku do norm fizjologicznych pewne odchylenia. Stopień odchylenia spożycia poszczególnych składników od średnich norm fizjologicznych ilustrują zestawione w tabelce wskaźniki¹¹.

Norma	Białko		Tłuszcze	Węglowodany	Kalorie
	ogółem	zwierzęce			
<i>B</i> =100	103,8	99,3	95,4	109,8	105,8
<i>C</i> =100	98,8	85,5	90,1	112,9	104,9
<i>D</i> =100	93,8	74,9	86,1	116,4	104,5

Z zestawienia wynika, że kaloryczność naszego spożycia jest większa od wszelkich norm fizjologicznych. Jest to spowodowane stosunkowo dużym spożywaniem węglowodanów. Spożycie białka odpowiada normie żywienia pełnowartościowego o średnim koszcie, natomiast istnieje mniejsze zaspokojenie potrzeb w zakresie białka zwierzęcego i tłuszczów.

Z drugiej strony wstępne badania wykazują również, że w niektórych grupach ludności lepiej zarabiających, można w ostatnich latach zauważyć zjawisko nadmiernej konsumpcji niektórych produktów, a w szczególności tłuszczów, cukru i wyrobów cukierniczych. Natomiast zbyt wolny wzrost konsumpcji mleka i przetworów mlecznych oraz warzyw i owoców w stosunku do powiększania się konsumpcji poprzednich artykułów może być oznaką wadliwego żywienia, w przypadku dalszego utrzymywania się może prowadzić nawet do schorzeń. Mimo tego nega-

¹⁰ Sprawami tymi szczegółowo zajmuje się C. Kos, *Wpływ dochodów na spożycie artykułów żywnościowych*, Warszawa 1965.

¹¹ Norma *B* oznacza żywienie dostateczne o umiarkowanym koszcie, norma *C* — żywienie pełnowartościowe o średnio wysokim koszcie, natomiast norma *D* — żywienie pełnowartościowe (docelowe- optymalne).

tywnego zjawiska, generalnie biorąc, można stwierdzić, że rozwój struktury spożycia żywności w Polsce jest prawidłowy. Następuje wprawdzie powolny, ale systematyczny spadek spożycia ziemniaków i przetworów zbożowych, rośnie natomiast stale spożycie masła, mleka i przetworów mlecznych, jaj oraz tłuszczów roślinnych, natomiast spożycie ryb w okresie ostatnich ośmiu lat zwiększyło się tylko o 1 kg średnio na jednego mieszkańca (wzrosło z 4,5 do 5,5 kg). Z punktu widzenia fizjologii żywienia produkty o przewadze białka zwierzęcego (mięso, mleko, jaja, ryby) mają pierwszorzędne znaczenie dla organizmu ludzkiego ze względu na

Spożycie w 1965 r. (w %)

Norma	Mięso	Ryby	Mleko	Jaja	Razem
<i>B</i> = 100	122,4	56,8	84,5	97,6	98,3

wartość odżywczą tego białka. Toteż rozwój w okresie lat 1950 - 1968 i poprawa spożycia w tej grupie artykułów prawie o połowę jest wyrazem osiągniętej ogólnej poprawy odżywiania się ludności, biorąc średnio. Spożycie artykułów grupy białkowej już w 1965 r. ukształtowało się — ogólnie biorąc — na poziomie normy fizjologicznej *B*, chociaż w poszczególnych artykułach wystąpiły pewne odchylenia. Jak widać spożycie mięsa przekroczyło już w 1965 r. poziom normy *B* o 22,4% zaś w spożyciu innych artykułów, to jest ryb, mleka i jaj uwidacznia się pewien niedobór, szczególnie w zakresie ryb. Ze względu na ważną rolę białka pochodzenia zwierzęcego w żywieniu można przewidywać, że następować będzie dalszy wzrost spożycia artykułów będących źródłem białka zwierzęcego.

Tak silny wzrost spożycia mięsa był często przyczyną nienadążania produkcji zwierzęcej i stąd od czasu do czasu występowały braki w zaopatrzeniu rynku w mięso i przetwory mięsne. W obecnym planie 5-letnim podejmuje się wysiłki w celu przezwyciężenia tych braków. Jak dotąd nie udało się ostatecznie zlikwidować trudności w zaopatrzeniu rynku w mięso i przetwory mięsne. Produkcja mięsa bowiem w aktualnej sytuacji gospodarczej może opierać się wyłącznie na rozwoju własnej bazy paszowej, szybki zaś wzrost produkcji rolnej (roślinnej) w krótkim okresie czasu jest niezwykle trudny do osiągnięcia. Poza dążeniem do zwiększenia produkcji mięsa obecnie realizowany plan 5-letni przewiduje ograniczenie eksportu mięsa. Przewiduje się, że eksport tego produktu będzie w 1970 r. w wielkościach absolutnych o 30% mniejszy od poziomu z 1965 r.

Jeśli idzie o tłuszcze to w latach 1950 - 1968 nastąpił również poważny wzrost ich spożycia z 11,2 do 19,5 kg na osobę rocznie. Nastąpiła jednak istotna zmiana struktury spożywanych tłuszczów. Do 1955 r. dominowało spożycie tłuszczów zwierzęcych, od 1958 r. wystąpił dość wyraźny i sy-

systematyczny wzrost spożycia tłuszczów roślinnych. Nastąpiło to głównie na skutek szybkiego rozwoju przemysłu olejarskiego oraz poprawy jakościowej tłuszczów roślinnych. Jeżeli w 1957 r. udział tłuszczów roślinnych w globalnym spożyciu tłuszczów wynosił zaledwie 13,1% to w 1968 r. udział ich osiągnął już prawie 40%. Osiągnięty w 1968 r. poziom spożycia tłuszczów na 1 mieszkańca, wynoszący ogółem 19,5 kg jest poziomem odpowiadającym normie B.

Jeśli zaś idzie o artykuły żywnościowe będące źródłem węglowodanów, to głównym ich źródłem są produkty pochodzenia roślinnego. Węglowodany odgrywają bardzo poważną rolę w odżywianiu się ludności polskiej, są one bowiem głównym źródłem energii i pokrywają obecnie w Polsce 50 i więcej procent zaopatrzenia kalorycznego. Spożycie artykułów grupy węglowodanów w Polsce (cukru, przetworów zbożowych, ziemniaków i kasz) należy do najwyższych w świecie i niestety przekracza zalecenia norm fizjologicznych. W latach 1950 - 1968 spożycie cukru średnio na 1 osobę w Polsce wzrosło o 70%, spożycie natomiast przetworów zbożowych spadło o 20%, ziemniaków zaś o około 30%. W sumie spożycie tej grupy artykułów w przeliczeniu na równowartość cukru spadło w tym czasie o około 10%. Zarysowująca się więc tendencja spadkowa spożycia węglowodanów zgodna jest w zasadzie z zaleceniami fizjologów i musi być brana pod uwagę przy planowaniu spożycia na dłuższe okresy czasu.

I wreszcie w okresie lat 1949 - 1968 nastąpił niewielki wzrost spożycia warzyw i owoców. W. Życki¹² szacuje, że spożycie warzyw wzrosło w tym czasie z około 82 kg na jednego mieszkańca do około 95 kg, to jest o 15%, owoców zaś z 15,6 kg do prawie 17,0 kg, tj zaledwie o 9%. Pod tym względem w spożyciu występują duże wahania. W 1966 r. (rok urodzaju) na przykład wzrost spożycia owoców był duży, średnio spożycie wynosiło 33 kg na jednego mieszkańca. Ocenia się, że łączne spożycie warzyw i owoców wzrosło w porównaniu do 1950 r. o około 15%, w stosunku zaś do okresu międzywojennego o około 60%.

W większym stopniu niż w skali całego społeczeństwa zachodziły zmiany w spożyciu żywności na wsi. W całym okresie powojennym, a od 1950 r. w szczególności na wsi, dała się obserwować tendencja zmniejszenia w spożyciu żywności artykułów o kalorii tańszej na rzecz artykułów o kalorii droższej. W związku z tym systematycznie i szybciej niż w skali całego społeczeństwa rosło spożycie białka (w szczególności białka zwierzęcego) i tłuszczów, a malało spożycie węglowodanów¹³. Zmiany te

¹² W. Życki, *Spożycie artykułów żywnościowych w Polsce w latach 1945 - 1965 - 1985*, Roczniki Handlu Wewnętrzno 1968, nr 5, s. 23.

¹³ Tendencje te występują na wsi już od dawna w skali ogólnopolskiej. Por. J. Piasny, *Spożycie ludności wiejskiej na tle przemian społeczno-gospodarczych w Polsce Ludowej (w latach 1948 - 1958)*. Zeszyty Naukowe WSE, Seria II, Poznań 1961, szczególnie s. 122 - 147.

odpowiadają normom wyżywienia postulowanym przez fizjologów. Średnia jednak dzienna kaloryczność spożycia przypadająca na jednego członka rodziny w badanym okresie na wsi była bardzo wysoka, gdyż przekraczała często 3500 kalorii¹⁴.

Z analizy obecnego poziomu spożycia żywności na wsi wynika, że jego struktura uległa w stosunku do początkowych lat pięćdziesiątych istotnym zmianom. Wzrosło na przykład silnie spożycie sera białego, jaj, mięsa i śmietany, tłuszczów zwierzęcych i roślinnych oraz owoców i jagód, a także cukru. Zmalało natomiast spożycie przetworów zbożowych (głównie mąki żytniej), kasz i ziemniaków (patrz tabela 7). Wyrażając zmiany,

Tabela 7

Spożycie artykułów żywnościowych na jednego członka rodziny chłopskiej w Polsce w latach 1953/54—1966/67

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1953/54	1956/57	1959/60	1965/66	1966/67	1967/68
Przetwory							
zbożowe ^a	kg	155	154	146	129	126	123
Mąka pszenna	„	56	59	54	48	47	45
Mąka żytnia	„	80	74	66	41	37	31
Chleb dokupiony	„	17,5	20,0	27,5	47,1	50,3	56,8
Bułki dokupione	„	0,9	2,2	3,0	3,7	3,7	4,2
Makaron	„	.	.	.	0,3	0,4	0,4
Kasze różne	„	6,5	5,7	4,9	3,9	3,7	3,7
Ryż	„	.	.	2,1	1,7	1,7	1,7
Strączkowe	„	1,3	2,0	1,4	1,8	1,7	1,6
Ziemniaki	„	282	263	235	204	208	210
Warzywa	„	87	80	83	86	91	92
Owoce i jagody	„	31	39	40	42	77	68
Cukier	„	15,5	15,5	17,6	20,8	21,3	22,5
Miód	„	0,5	0,4	0,4	0,5	0,6	0,5
Mleko i przetwory ^b	l	453	482	486	536	571	557
Mleko pełne	„	251	248	236	240	242	247
Mleko chude	„	.	32	29	26	24	20
Śmietana	„	7,6	8,0	12,1	14,6	14,3	14,9
Ser biały i twaróg	kg	3,8	4,1	5,2	8,7	8,5	9,1
Masło	„	5,2	6,2	5,7	6,5	6,7	6,9
Słonina i smalec	„	9,0	10,9	11,6	11,9	12,6	13,5
Olej i margaryna	„	0,5	0,6	1,2	2,5	2,6	2,6
Mięso różne	„	26,0	30,2	30,6	35,1	36,9	39,5
Jaja kurze	szt.	164	189	212	280	284	293
Ryby i przetwory	kg	.	.	1,8	2,1	1,9	2,0

^a Mąka, kasza, makaron oraz chleb i bułki przeliczone na mąkę po uwzględnieniu 30% przypieku.

^b Mleko pełne oraz śmietanę i masło przeliczono na mleko.

Źródło: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata 1965/66*, s. 42 oraz 1967/68, s. 47.

¹⁴ Por. M. Czerniewska, *Spożycie artykułów jadalnych w gospodarstwach chłopskich*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1958, nr 3 (dodatek), s. 62 i 64; *Budżety domowe rodzin chłopskich*, Warszawa 1963, s. 32.

Tabela 8

Przeciętne roczne spożycie artykułów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach chłopskich prowadzących rachunkowość rolną w latach 1936/37—1966/67

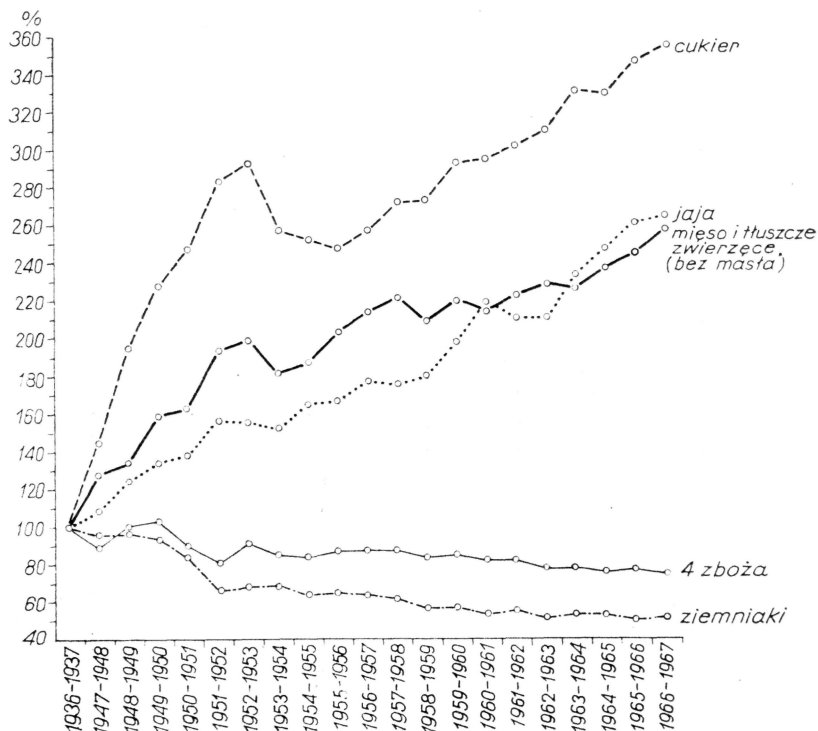
Lata gospodar- cze	4 zboża	Ziemniaki	Mięso i tłuszc- cze zwierzęce (bez masła)	Jaja	Cukier
1947/48	89	96	128	108	145
1948/49	100	97	134	124	195
1949/50	103	94	159	134	228
1950/51	90	84	163	138	247
1951/52	81	66	193	157	283
1952/53	91	68	199	156	293
1953/54	85	69	182	153	258
1954/55	84	64	187	165	253
1955/56	87	65	203	167	248
1956/57	87	64	214	177	258
1957/58	87	62	222	176	272
1958/59	84	57	209	180	273
1959/60	85	57	220	198	293
1960/61	82	53	216	219	295
1961/62	82	55	223	211	302
1962/63	78	51	229	211	310
1963/64	78	53	227	234	332
1964/65	76	53	238	248	330
1965/66	77	50	245	262	347
1966/67	75	51	258	265	335
1967/68	72	51	276	274	375

Dane o spożyciu w 1936/37 r. stanowiące podstawę wskaźników, zostały zestawione wyłącznie dla gospodarstw o powierzchni 3-10 ha, położonych na terenie objętym obecnymi granicami Polski.

Źródło: Rocznik Statystyczny 1969, s. 533.

jakie zaszły w spożyciu podstawowych artykułów żywnościowych, w liczbach względnych, w stosunku na przykład do okresu 1953/54, przyjętego za 100, otrzymujemy następujące wskaźniki dla r. 1967/68: spożycie przetworów zbożowych — 71, ziemniaków — 72, kasz — 58, natomiast warzyw i owoców — 135, cukru — 135, chleba dokupionego około 320, jaj — 175, mięsa — 150 — tłuszczów zwierzęcych — 150, oleju i margaryny — 510, sera białego — 235, śmietany — 190, a owoców i jagód — 210.

Jeszcze wyraźniej tendencja ta występuje w spożyciu na wsi, jeżeli odniesiemy wyniki powojenne do okresu przedwojennego. Gdy przyjmiemy za podstawę wyniki spożycia w gospodarstwach chłopskich w roku gospodarczym 1936/37 to wskaźniki w 1967/68 r. wynosiły: dla zbóż — 72% ówczesnego poziomu, dla ziemniaków — 51%, natomiast dla mięsa i tłuszczów zwierzęcych — 276, dla jaj — 274 i dla cukru 375% (patrz tabela 8). Tak duży wzrost spożycia mięsa i tłuszczów oraz jaj i cukru na wsi wystąpił głównie dlatego, że poziom odżywiania się ludności wiej-

Dynamika spożycia niektórych artykułów żywnościowych w latach 1936/37-1966/67 na 1 członka rodziny w gospodarstwach chłopskich

Źródło: Opracowano na podstawie danych zawartych w tabeli 8.

skiej przed wojną był bardzo niski. Szczególnie niski był poziom konsumpcji cukru i to zarówno na wsi jak i w mieście. Polska przed wojną należała do grupy krajów europejskich o najniższym spożyciu cukru. Podobnie zresztą było ze spożyciem mięsa. Dlatego też po wojnie na wsi polskiej rośnie tak szybko spożycie tych artykułów. W miarę wzrostu spożycia artykułów żywnościowych wyższego rzędu na wsi, zaczyna maleć systematycznie, spożycie ziemniaków od 1947 r., a przetworów zbożowych od 1950 r. Natomiast wzrost spożycia cukru na wsi był bardzo silny do 1953 r., następnie obserwuje się pewien spadek w stosunku do poziomu już osiągniętego. Dopiero w 1960 r. osiągnęła ludność chłopska znów poziom spożycia cukru z 1953 r. i od tej pory notuje się już tylko powolny wzrost spożycia tego artykułu, co wykazuje rycina.

Charakterystyczną cechą tak rosnącego spożycia żywności na wsi jest fakt, że w zasadzie występuje on powszechnie we wszystkich grupach gospodarstw chłopskich. W całym badanym okresie, z pewnymi tylko małymi wyjątkami, we wszystkich grupach obszarowych gospodarstw chłopskich wzrastało spożycie mięsa, tłuszczu wieprzowego i jaj, a malała konsumpcja przetworów zbożowych i ziemniaków. Jeśli idzie o spożycie cukru, to wzrastało ono głównie do 1953/54 r., w następnych latach głównie

w grupie gospodarstw do 3 ha. Spożycie mleka pełnego (bez śmietany) w całym rozpatrywanym okresie we wszystkich typach gospodarstw wykazywało pewną stabilizację. Jedynie wyraźniej wzrastało spożycie mleka do roku 1954/55 w grupie gospodarstw małorolnych do 3 ha.

Na podstawie ilościowych zmian spożycia wśród różnych grup gospodarstw chłopskich można stwierdzić, że występuje ogólna tendencja wzrostu spożycia artykułów żywnościowych wartościowszych, o droższej kalorii. Świadczy o tym wzrost spożycia jaj, mięsa, tłuszczu wieprzowego, cukru itd. Trzeba bowiem wiedzieć, że różnice cen 1 kalorii są bardzo duże. Na przykład jeżeli przyjmiemy cenę 1 kalorii w chlebie żytnim za 100, to wskaźnik dla ziemniaków wynosił w 1966 r. — 115, dla mąki pszennej — 116, cukru — 205, słoniny świeżej — 278, mleka — 323, kapusty — 580, masła ekstra wyborowego — 641, mięsa wieprzowego z kością — 1013, mięsa wołowego z kością — 1309, a dla jaj aż 1878 (patrz tabela 9). Oznacza to, że kaloria zawarta w słoninie była trzykrotnie, w kapuście sześciokrotnie, w mięsie wieprzowym dziesięciokrotnie, a w jajach nawet dziewiętnastokrotnie droższa niż w chlebie. Dlatego właśnie wzrost spożycia ilościowego na głowę ludności chłopskiej większości tych artykułów świadczy o powolnym, ale ciągłym wzroście udziału produktów „wyższego rzędu” w racji żywnościowej¹⁵.

Tabela 9

Wskaźniki wartości bioekonomicznej ważniejszych produktów żywnościowych w 1966 r.

Wyszczególnienie	Wartość w groszach za 1 kg ^a	1 kg = cal ^b	Grosze za 100 cal	Wskaźnik przy cenie chleba = 100
Chleb sandomierski	350	2390	14,6	100
Mąka pszenna luksusowa	600	3520	17,0	116
Ziemniaki	148	890	16,5	115
Cukier	1200	3990	30,0	205
Słonina świeża	3300	8110	40,7	278
Masło ekstra wyborowe	7000	7480	93,6	641
Mleko standaryzowane	250	530	47,2	323
Mięso wieprzowe z kością	3600	2420	148,8	1013
Mięso wołowe z kością	2600	1360	191,2	1309
Jaja	3840	1400	274,3	1878
Kapusta biała	207	230	85,7	580

^a Ceny detaliczne w handlu uspołecznionym lub targowiskowym na podstawie Rocznika Statystycznego 1968. s. 341 - 345;

^b J. Rudawska-Koprowska, *Tablice wartości odżywczych produktów spożywczych*, Warszawa 1954. Obliczenia własne.

¹⁵ Ta prawidłowość ma charakter bardzo powszechny. Analiza danych statystycznych z zakresu konsumpcji żywności w wielu krajach oraz w różnych okresach czasu wykazuje, że społeczeństwa po zaspokojeniu potrzeb energetycznych w odżywianiu człowieka, czyli po zlikwidowaniu zjawiska niedożywiania, dokonują strukturalnych zmian w racji żywnościowej, głównie w sensie poprawy jego jakości. Obszerne materiały statystyczne z zakresu długookresowych tendencji rozwojowych

W związku ze zmniejszaniem się w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw spożycia o kalorii tańszej, a zwiększaniem się spożycia o kalorii droższej, rośnie ilość spożywanego białka (w szczególności białka zwierzęcego) i tłuszczów, a maleje spożycie węglowodanów w racji żywnościowej na wsi. Jak wykazują obliczenia IER, wzrost ten następuje we wszystkich grupach gospodarstw chłopskich, największy jednak był on w gospodarstwach małorolnych. Mimo tak dużej poprawy jakościowej spożycia żywności na wsi różni się ono jeszcze dość znacznie swą strukturą w stosunku do spożycia w mieście. W rodzinach pracowników miejskich spożycie mięsa zbliża się już do poziomu normy fizjologicznej optymalnej *D*, a spożycie jaj, mleka i serów jest nieco mniejsze od poziomu dostatecznego — normy *B*. W gospodarstwach chłopskich natomiast spożycie jaj zbliża się do poziomu pełnowartościowego — normy *C*, spożycie zaś mleka osiąga już poziom docelowy — według normy *D*, natomiast spożycie mięsa na wsi zbliża się dopiero do poziomu wyżywienia dostatecznego — czyli do poziomu normy *B*. Należy zatem sądzić, że w dalszym ciągu będą zachodzić zmiany w strukturze spożycia żywności na wsi, rosnąć będzie konsumpcja mięsa i nabiału oraz warzyw i owoców a ograniczane będzie w dalszym ciągu spożycie węglowodanów, to jest ziemniaków i przetworów zbożowych.

Reasumując można z całą stanowczością stwierdzić, że pod względem spożycia artykułów żywnościowych Polska zbliżyła się bardzo do poziomu krajów wysoko rozwiniętych. Występujące jeszcze różnice, zwłaszcza w poziomie spożycia ryb, serów, owoców i niektórych warzyw, nie mają już dziś charakteru strukturalnego i mogą być zlikwidowane w stosunkowo nie tak odległym czasie.

BASIC CHANGES IN LEVEL AND STRUCTURE OF CONSUMPTION IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC

Summary

The tendencies discussed in the paper pertain to the consumption resulting from personal incomes during the 25-years' period in the Polish People's Republic. A constant growth of incomes of the population has been found to be accompanied by an increase of the general level of consumption per capita and essential changes have been observed in the structure of consumption this being true as for town as for countryside. The systematic decrease in the consumption of goods of the lower order has been stated to be followed by a constant increase in purchases of the goods that meet the demands of the higher order. This increase has appeared so significant that in spite of the quantitative as well as of the qualitative development

w spożyciu produktów rolnych na mieszkańca znaleźć można w Production Yearbook, FAO, 1959, nr 13; Agricultural and Food Statistics, OEEC Bulletin, 1959; Enquete mondiale sur l'alimentation, Washington D.C. 1946.

on the diet pattern the contribution of means spent on food to the total expenditure has been stated to decrease systematically.

A continued increase in consumption and rapid changes of its structure in farmers' families have resulted in a marked tendency to diminishing differences between the town and countryside consumption patterns. Contrary to the pre-war period during which these differences were very deep almost full equalization has been obtained as far as the food consumption is concerned, a fairly good resemblance being achieved in the purchase pattern of clothes, footwear, underclothing and the differences have been considerably reduced concerning expenses on personal hygiene, health protection, culture and education. A decrease in differences has been also observed as far as the household equipment is concerned, such as furniture, televisions, radio sets, washing machines, sewing machines, vacuum cleaners and other house utensils as well.

As regards the consumption of foods the following tendencies have been observed: democratization of consumption as shown by the decrease in differences of the diet pattern between different social and professional groups of the population, an increasing contributions of the richer in vitamins and animal proteins, foods of higher quality to the diet pattern, the high rate of increase in the food consumption combined with its constant denaturalization especially in the country.

As far as the level of consumption is concerned Poland has approached that of the highly developed countries. The differences that are still being observed especially those concerning the consumption of fish, cheeses, fruits and some vegetables have no structural character and can be eliminated in a relatively short time.